బట్టలిచ్చాడు, తాగించాడు! కడుపునిండా బువ్వపెట్టాడు. అమ్మదెబ్బల నించి తప్పించాడు. ఇంకో మొగాణ్ని నా వేపు కన్నెత్తకండా చేశాడు, ఆయన బతికివున్నన్నాళ్ళూ. నా మొగుడు నాకోసంవస్తే అతని నోరు మూసి మళ్ళీ రంగం పంపాడు—ఆయన చచ్చాడు. తరవాత యేం చెయ్యను ? నేను రెండు రూపాయలు తీసుకొస్తేనేగాని యిల్లు గడవదు. గొప్పబతుక్కి అలవాటు పడ్డాము, వెంకయ్యధర్మాన. సొమ్ము తీసుకొస్తేనేగాని అమ్మ వూరుకోదు. తిరగబడ్డానా మళ్ళీ దేశాలపాలు. అక్కడా మొగాళ్ళు ఇంతే! ఎక్కడా తప్పదు నా జీవితానికి ! ఈ అందమే నాకు శత్రువు. ఈ బతుకు తప్ప నాకు శరణ్యంలేదు. ఇప్పటికీ డబ్బు అడగడం ఎంతో కష్టంగా వుంటుంది. కాని ఏం చెయ్యను ? మీరు చెప్పండి ?

★

ముక్తిమార్గం

సిద్ధులూ, బైరాగులూ, సన్యాసులూ, వీళ్ళందరిదగ్గరా మహత్తరమైన మూలికలుంటాయనీ, కటాక్షం కలిగినప్పుడు భక్తులకూ, తదితరులకూ, వాటిని అవ్యాజంగా యిస్తారనీ అందరికీ నమ్మకమైన విషయమే ! నా తలనొప్పిబాధకూడా పోగొట్టుకోడానికని అట్లా ఏదన్నా లభ్యమౌతుందేమోనని ఆశపడి, బూడిదపూసుకున్న ప్రతివాడి వెనకా తిరుగుతున్నాను. రామేశ్వరంలో. వాళ్ళ భాష నాకు రాకపోవడం గట్టి చిక్కొచ్చింది. వొచ్చీ రాని అరవంలో ఒక బోసిమునిని తలచూపి మం:మ్మని అడిగేటప్పటికి. ఆ ముసలియోగి. "నాకో కాలనాయిమ్మ"ని వెంటపడ్డాడు. ఇంకోడు తన వొంటి బూడిద నా తలకిరాసి, పావలా డబ్బులు లాగాడు.

అరవసన్యాసులు. మళయాళ యతులు. పంజాబు బైరాగులు, బెంగాలీ బోగులు, అందరూ వున్నారుగాని, ఒక తెలుగు బూడిదవాడెవడూ కనిపించలేదు. అర్థమయ్యేట్టు నాబాధ చెప్పుకోవాలంటే.

ఇంక మా వూరికి తిరిగిపోదామనుకుంటో, గంధమాధనం చూచి మరీపోదామని బైలుదేరాను. బైలుదేరేటప్పటికే నాలుగన్నర దాటింది. మెల్లిగా యిసికలో కాళ్ళీడ్చుకుంటో పోగా పోగా గంధమాధన శిఖర దర్శనమయ్యేప్పటికే సూర్యుడు కుంకుతున్నాడు. ఈప్రదేశాలన్నీ రాముడూ తమ్ముడూ యెట్లా తిరిగారా, వాళ్ళకి ఏం తోచిందా, అన్నిరోజులు యిద్దరూ మాట్టాడుకుంటున్నారా. అనుకున్నాను. ఒక ఆడది వుంటే, యెన్ని కబుర్లన్నా వొస్తాయి. కాలం తెలీకండా గడిచిపోతుంది. కాని యిద్దరు మొగాళ్ళు—అందులో అన్నతమ్ములు—వాళ్ళని తలుచుకుంటే జాలేసింది. కవికేం ? మూడునెలలు చాలా సుఖంగా సంచరించారు. అని ఒక పద్యములో మూడునెలల కాలం అరనిముషంలో కొట్టేస్తాడు . దోవలో, ముళ్లు, రాళ్లు, పాములు, యివి కవి కంటికి కనిపించవు. ఎక్కడ పడుకున్నారు ? ఏం తిన్నారు ? అని ఆలోచనే అక్కర్లేదు. ఆకులుతిని ఆర్నెల్లుసుఖంగా బతికారని సులభంగా అంటాడు ఒక కందపద్యంలో, ఏ ఆకులు ? అవి రుచి యెట్లావున్నాయి? నోరుపొక్కి యెంత యేడ్చారు ? జీర్ణ మెట్లా ఐనాయి ? ఆర్నెల్లు తిన్నతరువాత ఆ మనుషులు గుర్తుపట్టేట్టు వున్నారా ? ఆ సంగతి ఏమీ మాట్టాడడు కవి. పోనీ, ఆర్నెల్లుకాదు. ఆరురోజులు నువ్వు ఆ అడివి ఆకులు తిని వుండు ఆనందంగా అని ఆ కవిని నట్టడవిలో వొదిలితే తెలుస్తుంది. ఆ రాతలేమిటో !

ఆ పర్వతాన్ని హనుమంతుడు. తొక్కాడు గావును ఇప్పుడు వుత్తగుట్ట దానిమీదవున్న గుడిమీద, గుడిమీదవున్న డాబామీద ఎక్కాను. ఆ పర్వతంమీదనించి రాముడు మొదట చూశాట్ట లంకని. లంకకోసం వెతికాను గాని కనపళ్ళేదు కాని దృశ్యం మాత్రం అతి గంభీరమైనది. రాముడంతటి చక్రవర్తి చూడతగినది. ఆగుట్టమీద రామలక్ష్మణులు

అజానుబాహులు నుంచుని, మూడువేపుల సముద్రాలను, ఆ యిసిక పర్వతాలనూ, ఆ పెద్ద సమ ప్రదేశాలనూ, పరిశీలించడం తలుచుకున్నాను. అట్లా ధ్యానంలో పడ్డాను. మెల్లిగా చీకట్లుకమ్మాయి. చంద్రుడు బలం తెచ్చుకుంటున్నాడు. సముద్రంమీద పక్షులు గట్లకు వస్తో అరుస్తున్నాయి. స్పష్టంగా కనపడే చెట్లూ, కొండలూ, చీకట్లో దాక్కుంటున్నాయి. వెనకాల యెవరో

"జయ్ శీతారామ్" అన్నారు.

మొదట వాల్మీకి వొచ్చాడనుకున్నా—బాగా బలిసిన పెద్దశరీరము వాడు, పెద్దగడ్డము, రుద్రాక్షలూ, కమండలము కలవాడొకడు వొచ్చి మంటపము దగ్గిరగా కూచున్నాడు. ఆయన ముఖం స్పష్టంగా కనపడక పోయినా, ఆయన తప్పక నాబాధ మాన్పగలడనిపించింది. సమీపానికి వెళ్ళి కూచున్నాను.

"ఏవూరూ అబ్బాయీ" అని గోదావరిజిల్లా తెలుగులో పలకరించాడు. నా ఘోష చెప్పుకున్నాను.- అంతా కళ్ళుమూసుకు విన్నాడు. ఆనాటితో నాబాధ గట్టెక్కిందనే ధైర్యం యెక్కువైపోయింది.

"ఈ తలనొప్పి వొక్కటేనా నీబాధ ?"

"ఇంకేంలేదు—అదే నాప్రాణం తీస్తోంది."

చిరునవ్వు నవ్వాడు.

"తలనొప్పి కుదురుస్తాననుకో. ఇంక బాధలుండవా ? తరువాత ?"

"వుండకేం ? మానవజన్మ మెత్తింతరవాత వుండకండా వుంటాయా ? అప్పుడు చూసుకుంటాను వాటిసంగతి."

"అవును. మానవజన్మమే బాధ—ఒకటి పోతే ఇంకోటి, ఒకటి లేకపోతే యింకోటి. అసలు బాధలేని వుపాయం, కనిపెట్టాలిగాని–"

"అసలు బాధలేని వుపాయం ఏముంది ?-చావుతప్ప"

"చస్తే బాధలు పోతాయా ? పోతే అందరూ చత్తారు, కాని వొకటే సాధనం-"

"అది-"

"ముక్తి."

యోగుల చిట్కాలలో నమ్మకమున్నా, వాళ్ళ మహిమల్లో మంత్రాలలో నమ్మకంలేదు నాకు. అందులో ముక్తి స్వర్గం అంటే, ముసలమ్మ కబుర్లలాగుంటాయి.

"ముక్తి అంటే—"

"ముక్తి అంటే—జన్మరాహిత్యం"

"ఈ తలనొప్పులతో, యీ బాధలతో, దారిద్రంతో అన్నిటితోటి కూడా జీవితమంటే నాకు చాలా మధురంగా వుంది. జీవితం లేకుండా శూన్యం తలుచుకుంటేనే నాకు భయం కలుగుతుంది, నాకు జన్మ రాహిత్యం వొద్దు."

నవ్వాడు—పెద్ద వుపన్యాసానికి తయారవుతున్నట్టు కాళ్ళూ వెన్నూ సద్దుకున్నాడు. నా తలనొప్పి కుదురుతుందనే ఆశలు అడుగంటుతున్నాయి పైగా అర్థరాత్రిదాకా, యీ వేదాంతోపన్యాసం పట్టుకుందే, వొదిలించు కోడం యెట్లానా అని ఆలోచించాను.

"నీకు జన్మరాహిత్యం వొద్దుగాని, ఏంకావాలి ?"

"అన్నికావాలి, ధనము, కీర్తి, ఆరోగ్యం, అధికారం"

"ఇవన్నీ యెందుకు నీకు ?"

"అవంటే నాకు యిష్టం."

"ఎందుకు యిష్టం ?"

"వాటివల్ల నాకు ఆనందం."

"కనుక నీకు కావలసింది ఆనందం—వీటన్నిట్లోనూ కావాలి.

ఒకటే సూత్రం వుంది—ఆనందం తిండిలో, నిద్రలో, అధికారంలో అన్నిటిలోనూ ఆనందమే ప్రధానం-కాని కొన్ని చిన్నఆనందాలు, కొన్ని గొప్పవి, కొన్ని క్షణికాలూ, కొన్ని దీర్ఘాలూ-కాని అన్నిటిలోనూ కలసి

మిశ్రమములై బాధలూవున్నాయి. అనంతమైన, అత్యున్నతమై, బాధారహిత మైన ఆనందాన్ని ముక్తి అంటాము-కడుపునొప్పి వెగటూలేని తిండీ; భయములేనికీర్తి! అధికారమూ; అలసటలేని మైధునమూ; విసుకులేని రాగమూ-యివన్నీ కలిసి యింతేకాదు. నీ మనసుకు అందని అనేకకోట్ల సౌఖ్యాలు ఏకమైన ఆనందం ముక్తి.

"ముక్తి ఆనందమా ?"

"అంటే జన్మరాహిత్యంకాదూ ?"

"అవును. జన్మరాహిత్యమెప్పుడవుతుంది ? పరమ్మాతలో ఐక్యమై నప్పుడు. ఆ ఐక్యం కావడమే, నిరంతర అవ్యయానందం, ఆ లోకంలో కూడా ఆనందం అంటే ఐక్యం-పువ్వుల వాసనతో, రంగుల కాంతితో. ఐక్యం కావడం ఆనందం, వీటికన్నిటికి కారణమైన పరమాత్మతో ఐక్యం కావడం ముక్తి. జీవాత్మా, పరమాత్మా సంయోగం."

"యెట్లా అది పొందడం ?"

"అసాధ్యం. ఎట్లా పిల్లవాడికి స్త్రీ వాంఛ అసంభవమో అట్లానే మీరందరూ పిల్లలు-యీ విద్యలో. ఆ యౌవనం పదేళ్ళలో వొస్తుంది. ఈ యౌవనం పది యుగాల్లోకూడా రాదు-"

'ఐతే ఎందుకీ ఉపన్యాసం ?'

అన్నాను వొళ్ళుమండి,

'తొరగా ఎదగమని చెపుతున్నాను.'

'ఎట్లా ?'

'ముందు రాబోయే మహదానందం అనేకరూపాల మీకు ధ్వని స్తోనేవుంది. ఈ పరమాత్మకి జీవాత్మకి సంయోగంలోవుండే మాధుర్యం. జీవాత్మకి. జీవాత్మకి సంయోగంలో కనపడుతోంది. అదే ప్రేమ- ఆ ఆత్మలు నివసించే దేహాల సంయోగంలోవుంది ఆ మాధుర్యం. తలుచుకో. ప్రతినరమూ, ప్రతి అవయవమూ, ఆవేశంతో వొణికిపోతూవుంటే

మనసూ ప్రాణమూ ఏకాగ్రమై, ఐక్యమైపోయే సమయంలోని ఆనందం అదేముక్తి. కోర్కెలు, తలపులు, భావనలు, అన్ని యింకో వ్యక్తితో ఐక్యమైన ప్రేమని తలుచుకో అదేముక్తి. అది కొన్ని నిమషాలే. అర్ధ మౌతుంది జీవులకి. కాని పరమాత్మలో ఆ అనుభవం అనంతమౌతుంది. అన్ని అనుభవాలలోకి శ్రేష్టమూ, అప్రమేయము. సంయోగం అది సృష్టి కర్తచెందే అనుభవము. ఇంకోనూతన ప్రాణిని కల్పించే ఆనందం—"

"ముక్తిసాధన అదేనా ?"

"సందేహంలేకండా. ఆత్మవికాసమే ముక్తిమార్గం. యోగం, జ్ఞానం, కర్మ. భక్తి అన్నికూడా ఆత్మవికాసానికే సాధనాలు. ఈ ప్రపంచంలో ఎంత ఐక్యమైతే అంత ఆత్మ వికాసం కలుగుతుంది. ప్రపంచమంటే సృష్టి. సృష్టి శరీరాల ఐక్యంవల్ల కలుగుతోంది. ముక్తి అంటే ఐక్యముక్తివల్ల సృష్టికల్గుతోంది. సృష్టి మళ్ళీ ముక్తిపొందుతోంది. ఈ నదులు పర్వతాలు వృక్షాలు, జంతువులు మనుషులు, అందరూ నీవే అనే ఐక్యభావం రావాలి. ఈభావం ప్రతివాడికి సంయోగంలోని రెండు నిమిషాలలోనూ తోస్తోంది. అవునా కనక ఆకార్యంలో ప్రతి వ్యక్తి ముక్తిని రుచిచూస్తున్నాడు. ఆత్మవికాసానికి ముఖ్యసాధనం సంయోగం—ఏ వ్యక్తి ఆజాతి వ్యక్తితో ఎంతమందితో, ఎన్ని విధాల సంయోగం పొందుతాడో అంతముక్తికి సన్నిహితుడౌతాడు."

"మరి పాపమంటారు ?"

'అంటారు-పాపమేమిటి ? ఆత్మవికాసమే ముక్తి, పాపం యీ మూర్ఖులకి. వాళ్ళకి ఆనందం తెలుసా ? వృక్షాలకి తెలుసు. కీటకాలకు అంతకన్న ఆ ఆనందంతెలుసు. జంతువులకి యింకా కొంత. మనుషులకి అధికానందముంది దాంటో. అందులో రసికులూ ఆత్మఔన్నత్యం కలిగినవాళ్ళూ పరిపక్వం చెందిన వాళ్ళూ, ఇంకా అతీతమైన ఉన్నతావస్తను పొందుతారు. క్షుద్రులకు ఆ ఆకర్షణే వుండదు. పశుప్రాయులు వాళ్ళకి ఆత్మ వికాసంలేదు. ఒక్క వ్యక్తి అనుభవంతో—ఏ జంతువైతేనేం

దాంతో తృప్తి- పడతారు.-ఆత్మయెప్పుడూ ముక్తికోసం బాధపడుతుం -పరమాత్మ పిలుపునువిని రెక్కలు కొట్టుకొని విజృంభించడానికి ప్రయత్నిం స్తుంది-ఈశ్వరుడు సౌందర్యమూర్తి. సౌందర్యమంతా యీశ్వరుడు. సౌందర్యమే ఆనందం-సుందర తేజం, సుందరధ్వని, సుందరరసన-సౌందర్యాన్ని గుర్తించి అన్వేషించి వాంఛించనివాడు అధముడు-సౌంద ర్యంతో-వివిధ రూపాలు, వివిధములైన మార్పులుపొందే, సౌందర్యాన్ని అనుభవించడంలోనే ఆనందం-ఇంతకన్న ఆనందదాయకమైనది ఆ ముక్తి మాత్రమే !

ఎంత రసికుడో, యెంత సౌందర్యోపాసకుడో మనిషి, అంత యీశ్వరప్రియుడు-ఎంత అనుభవాన్ని వాంచిస్తాడో, ఎంత సంయో గాన్ని పొందుతాడో-అంత యీశ్వరుణ్ణి ప్రేమిస్తాడు-ఎన్నివిధాలైన సౌందర్యంతో - ఎంతమంది వ్యక్తులతో ఐక్యమౌతాడో-యెంతమంది స్త్రీలను ప్రేమించి కామిస్తాడో అంత ఆత్మవికాసం పొందుతాడు—

దిగ్భ్రమచెంది కళ్ళు తెరిచాను.

యోగి అంతర్థానమైనాడు-నాతలనొప్పితో సహా-

నా చుట్టూ ప్రపంచమంతా వెన్నెట్లో ముకుళించుకు పడుకుంది. నా హృదయంలో నూతన జ్ఞానజ్యోతి వుదయించింది.

★

పునర్వివాహం

వెంకటశివుడూ భార్యా కలిసి వితంతుశరణాలయం స్థాపించా రంటే, వాళ్ళిద్దరూ అంత మంచి వాళ్ళయినా, లాభంమీద వాళ్ళకి దృష్టి